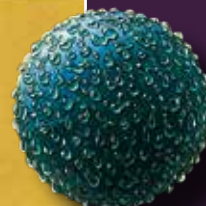

opdatering

Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum

2018

opdatering

Årbog for Vardemuseerne &
Ringkøbing-Skjern Museum 2018

opdatering
Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2018

© Forfatterne, Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2019

Redaktion: Caroline E. Larsen og Tine Lorange

Korrektur: Harriet Ludvigsen

Grafisk tilrettelæggelse: Tine Lorange

Forsidefoto: Niels Provstgaard sammen med
sin fuglesamling. Fotoet fik Ringkøbing-Skjern
Museum i forbindelse med istandsættelse og
genåbning af Provstgaards Hus. Læs mere
om Provstgaards Hus på side 76 og 84.

Fotos og illustrationer: med mindre andet er angivet
ved de enkelte fotos og illustrationer tilhører
billedmaterialet i denne bog Vardemuseerne,
Ringkøbing-Skjern Museum eller Arkæologi Vestjylland

Alle kort, Danmarks Højdemodel og
ortofotos: ©Geodatastyrelsen

Skrift: Myriad Pro

Papir: MultiArt Silk 130g

Omslag: 1/s 260g

Tryk: PE Offset, Varde

ISBN 978-87-93713-09-3

ISSN 1903-9581

Kære Læser!

Velkommen til endnu en udgave af *opdatering*, den fælles årbog for Ringkøbing-Skjern Museum og Vardemuseerne. Årbogen er som altid et forsøg på at fastholde noget af alt det, som er sket på de to museer i det forløbne år. Nogle år har vi prøvet at lægge et tema for årbogen. For det meste er den eneste røde tråd dog de enkelte skribenters lyst til at fortælle om deres opdagelser og oplevelser, om fund og fortidsminder og om dramatiske, stille, rørende eller overraskende historier, der dukker ud af museumsarbejdet. Og fortællelysten er heldigvis stor på de to museer. Så derfor kommer vi også i år vidt omkring. Fra arkæologiske detektorfund over Ringkøbings middelalder og lensafløsningen i Vestjylland og historier om de tyske flygtninge i Danmark efter Anden Verdenskrig til restaureringen og genåbnningen af Provstgaards Hus i Skjern Enge og børns oplevelser i Tirpitz. For ikke at glemme beretningerne fra museumsforeningerne og oversigten over de arkæologiske

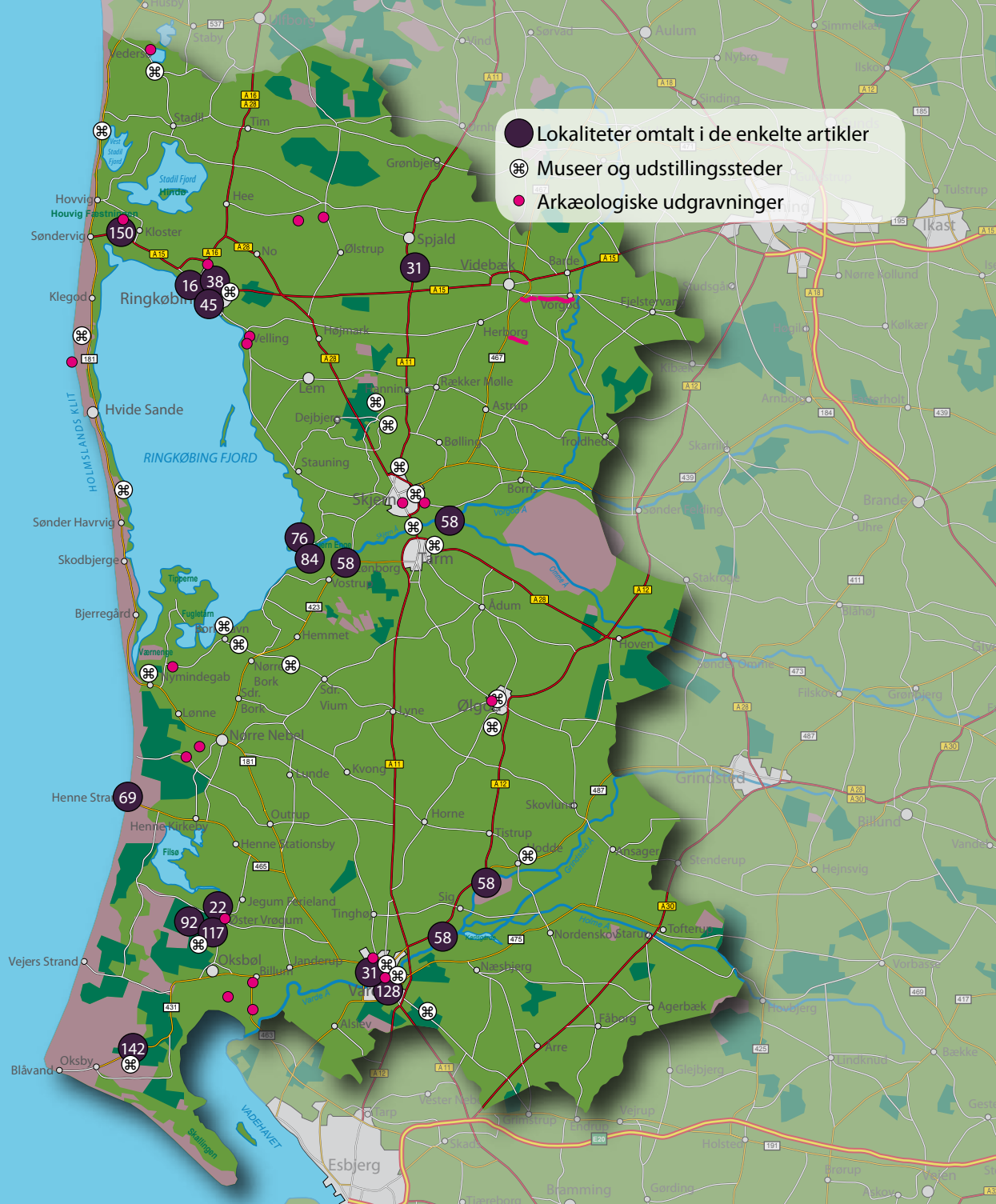
udgravninger i løbet af året. Man fornemmer forhåbentlig både bredden og det store omfang af det arbejde, de to museers medarbejdere har præsteret – igen.

Med til travlheden hører, at begge museer – trods den rekordvarme sommer – satte besøgsrekord. For første gang nogen sinde nåede vi nu meget tæt på 500.000 gæster til sammen.

Midt i denne på alle måder rekordsommer valgte Kim Clausen at træde tilbage efter 43 år som direktør for Ringkøbing-Skjern Museum. Da Kim Clausen i 1975 kom til det lille Skjern Museum, holdt han det søndagsåbent for i alt 300 gæster det første år. Inden han gik af som direktør for det fusionerede Ringkøbing-Skjern Museum rundede gæstetallet 216.000 på 14 besøgssteder. Det er umuligt at nævne alle meritterne gennem så mange års museumsvirke, ligesom en enkelt årbog som denne på ingen måde kan rumme et helt års arbejde på de to vestjyske museer.

God læselyst

Mette Bjerrum Jensen og Claus Kjeld Jensen

Indhold

6	Museumsforeningernes årsberetninger	76	Brødrene i Provstgaards Hus
<i>Af Caroline E. Larsen</i>
16	Karen fik genoplivet det lokalhistoriske arkiv
<i>Af Annette Holm</i>	84	Provstgaards Hus – bygningshistorie og istandsættelse
<i>Af Steffen M. Søndergaard, arkitekt MAA</i>
19	Årets gang i ArkVest
<i>Af Lene B. Frandsen & Poul Krogh Jørgensen</i>	92	At vinde freden – mellem nazisme og demokrati
<i>Af John V. Jensen</i>
22	Landskabet fortæller
<i>Af Karen Bjelke Fisker & Stina Trolldoft Andresen</i>	117	Frygten for de tyske kvinder
<i>Af Maria Nygaard Madsen</i>
31	Den magiske middelalder
<i>Af Rachel Facius Andersen</i>	128	Blåt til inspiration
<i>Af John V. Jensen</i>
38	Arkæologiske spor fra det ældste Ringkøbing
<i>Af Jens Aarup Jensen</i>	142	Who let the kids out?
<i>Af Pernille Ø. Sørensen</i>
45	Grønnegade i gamle fotografier
<i>Af Christian Ringskou</i>	150	Danmarks største dronfoto
<i>Af Torben Egeberg</i>
58	Lensafløsningen i Vestjylland
<i>Af Mikael Frausing</i>	156	Årets udgravninger
<i>Af arkæologerne i ArkVest</i>
69	Epervier – en vestjysk stranding
<i>Af Lene Nygaard Hansen</i>	176	Tidstavle

Blåt til inspiration

– et essay om Otto Frellos *Den blå kugle*

Af John V. Jensen

Den blå kugle er et gådefuldt maleri. Det er malet i 1979 af maleren Otto Frello (1924-2015) og hænger på Museum Frello i Varde. Mange gange har jeg set på det, og jeg kan blive ved med at se på det, for det myldrer med detaljer; men altid unddrager det sig en endelig tolkning, og det er netop det fine ved det. Midt i detaljemyldret træder den blå kugle frem. *Den blå kugle*. Allerede den bestemte form i titlen gør os på kunstig vis fortrolige med den blå kugle, selvom vi aldrig har set maleriet før. Den blå kugle skiller sig ved sin form og med den rene blå farve med størst mulig kontrast ud fra maleriets øvrige nuancer i brunt og grønt. Den blå kugle og dråberne, der ligger på den, sætter fantasien fri. Der skal ikke meget til, før man ser kuglen som jordkloden eller måske endda som et billede på hele universet, der ligger på et slidt trægulv i en gammel lejlighed. Øjet og bevidstheden vandrer rundt i maleriets mange detaljer. Foran maleriet glemmer man alt om november-gråvej, og momentant glemmer man også sig selv. Association forbinder sig med association, og sindet fyldes med spørgsmål, der kalder på svar og fortællinger, der vil fortælles. Det kan næsten ikke være mere Otto Frellosk, eller kan det?

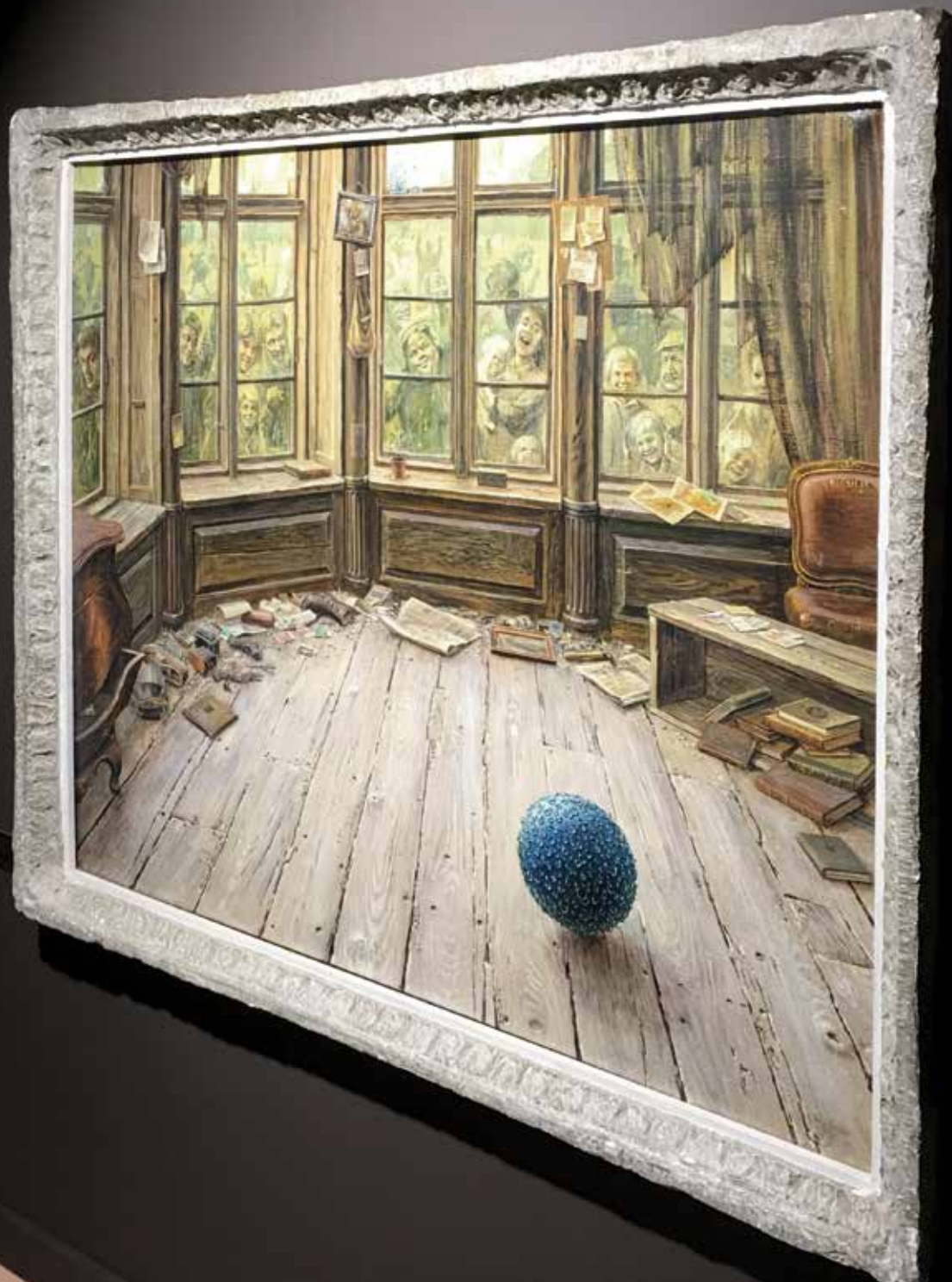
Lapis lazuli og den blå farve

Den *blå* kugle. Blå er åndens eller intellektets farve. Den blå farve er også oceanernes og først og fremmest himlens farve. Både Zeus og Jahve går begge på den blå himmel, og i egyptisk mytologi blev den blå farve associeret med

himmelguden Amon. Det er en farve, der forbindes med luft, vand, krystal og diamant. Ifølge den nordiske mytologi skal selveste Odin have båret en blå kappe, og tilsvarende afbildedes Jomfru Maria med en blå kappe. Senere er blå politisk blevet forbundet med de liberale og fra 1800-tallet de nationalliberale. Det er dog ikke i alle kulturer, at blå nyder samme popularitet, og eksempelvis i det gamle Kina havde man traditionelt et mere ambivalent forhold til den blå farve, og både dæmoner og spøgelser skal have haft blå ansigter.

Der findes en række varianter af blå, bl.a. kobolt (smalte), azurit, indigo, også kaldet pariser- eller berlinerblåt, og så den mest legendariske af dem alle: ultramarin, som romerne kaldte den, og som direkte oversat fra latin betyder: "hinsides havet". Denne særlige variant af blå skabtes ved pulverisering af halvædelstenen lapis lazuli, som herefter blev indkogt i voks og æltet i dagevis, så den intense blå farve trådte frem.

Den blå kugle malet af Otto Frello i 1979. Maleriet hører til blandt Frellos bedste, mest gådefulde og mest inspirerede. Udover den mystiske blå kugle, hvis historie strækker sig bagud i historien, fornemmer man tydelig inspiration fra de flamske malere Pieter Bruegel den ældre (ca. 1525-30- 1569) og hans søn Pieter Bruegel den yngre (1564-1638), men man kan også finde inspiration fra Frellos hjem i Brolæggerstræde i København. Foto af forfatteren.

Halvædelstenen lapis lazuli er en bjergart, der blev brudt i Afghanistan og eksporteret til Nordeuropa via Rusland ad Silkevejen. Næsten al lapis lazuli, der blev anvendt i oldtiden, stammer fra Afghanistan, men stenen forekommer også ved Bajkalsøen i det sydlige Sibirien og i Chile. Stenen rives eller knuses og bliver til farvepigment under navnet "ultramarin". Lapis lazuli-stenen på billedet er muret ind i væggen i "Grottesalen" i Neues Palais i Potsdam, Berlin. Foto af forfatteren.

Lapis lazuli – alene navnet bringer tankerne til Orienten, hvor ædelstenen findes i nogle miner i det nordøstlige Afghanistan ved Badakhshan, og herfra stammer næsten al lapis lazuli, der er blevet anvendt i verden. Selve navnet er en sammensætning af *lapis*, der betyder sten, og *lazuli*, der er det samme som azur og kommer af en arabisk betegnelse for blå. Op gennem historien har navnene vandret fra sten til sten. I de gamle kilders beskrivelser er safir en uigennemsigtig blå sten med gyldne stænk, og det er den sten, vi i dag kalder lapis lazuli. Lapis lazuli kaldtes således i oldtidens Grækenland og i Rom *sapphiros*.

Lapis lazuli besynges som den mørkeblå nattehimmel med blinkende gyldne stjerner, og gennem århundreder fragtede handelskaravaner møjsommeligt lapis lazuli enten som pulver eller hele sten ad den berømte Silkevej, oldtidens store handelsvej, der strakte sig tusindvis af kilometer fra Østasien til Østafrika gennem ørkner, dale

og bjerge og frem mod Middelhavets kyster, hvor skibe fragtede det blå farvestof videre mod bestemmelsesstederne. Den venetianske handels- og opdagelsesrejsende Marco Polo (1254-1324) skal under sine rejser have besøgt de afghanske miner, men brugen af lapis lazuli eller ultramarin strækker sig 6-7000 år tilbage. Den kendes fra Induskulturen (3300-1300 f.Kr.), som hørte hjemme i

Ishtar-porten på Pergamonmuseum i Berlin. Porten er en af Babylons byporte opført af kong Nebukadnesar II omkring 575 f.Kr. Murstenenes flotte levende blå farve er dog ikke lapis lazuli, men skulle angiveligt imitere den særlige blå fra netop lapis lazuli eller ultramarin, som europæerne døbte farven. Foto: Jørgen V. Jensen.

dele af det nuværende Indien, Afghanistan og Pakistan. I oldtiden har anvendelsen af lapis lazuli spillet en rolle så fjernt fra de afghanske miner som Mauretanien i Vestafrika, mere end 10.000 kilometer borte. Fra Babylonien kendes den fra Gilgamesh-eposet (ca. 1600-1155 f.Kr.), der ofte betegnes som verdens første litterære storværk, og hvor lapis lazuli spiller en fremtrædende rolle side om side med guldet. Ligeledes fra Babylonien kendes udskårne signeter fremstillet af lapis lazuli. I den mesopotamiske oldtidsby Ur hvæssede kongerne deres våben med lapis lazuli for at blive usårliche. Og det var den dirrende lapis lazuli-effekt, som kong Nebukadnesar II (630-562 f.Kr.) ville imitere, da han satte gang i byggeriet af den ottende byport i Babylon, den såkaldte Ishtarport, hvis blå murværk i dag kan ses på Pergamonmuseum i Berlin.

Lapis lazuli var efterspurgt, når kun det bedste var godt nok. Mest berømt er måske Tutankhamons (ca. 1340-1323 f.Kr.) underfulde guldmaske, der ikke kun består af guld, men også lapis lazuli. I den tidlige europæiske middelalder spillede blå en mindre fremtrædende rolle. Purpur eller rødliilla var den romerske elites farve og ikke mindst kejserens tegn på deres absolutte autoritet og status, og som lapis lazuli var også purpurfarvet klæde yderst kostbart. Denne europæiske tradition med purpur som magtens farve førtes videre af fyrstehuse og adel, også længe efter Romerrigets fald.

Blåt til kirken, kongen og kunsten

Det skal have været glasmaleriernes magisk funklende blå lys, der var grunden til, at de blev installeret i kapellet i Saint Denis basilikaen i Paris efter ønske fra den magtfulde Abbé Suger (ca. 1081-1151), der opførte kirken. Glasmaleriernes ganske vist koboltblå glas kom herefter til at danne forbillede for mange senere kirker, bl.a. en af de allersmukkeste: Sainte Chapelle i Paris (opført omkring 1240). Sainte Chapelle var den senere helgenkårede franske konge Louis IX's (1226-1270) relikviekirke, og netop Louis IX skal have været den første europæiske konge, der brugte blå. I de

Sainte Chapelle i Paris (opført omkring 1240). Sainte Chapelle var den senere helgenkårede franske konge Louis IX's (1226-1270) relikviekirke. Foto: Lars Chr. Bentsen.

middelalderlige håndbogstegninger ses han iført sin blå kongekåbe med gule liljer, som også var capetingernes, dvs. den gamle franske kongeslægts våben. Kong Louis IX's status og betydning blev yderligere understreget med hans helgenkåring i 1297, som betød, at han blev efterlignet, og alt sammen bidrog det til den blå farves succes.

I det 12. århundrede kom dyrkelsen af Jomfru Maria også til at spille en rolle for farven blås prestige og betydning, fordi den stærke kirke bestemte, at jomfruen skulle males med det kostbareste af alle farvepigmenter: lapis lazuli, der skulle importeres fra Asien. Efterspørgslen på lapis lazuli eller ultramarin gjorde på det tidspunkt pigmentet mere kostbart end guld. Herhjemme kender vi også brugen af lapis lazuli fra middelalderens romanske kalkmalerier, dvs. de tidlige kalkmalerier fra (ca. 1080-1250), hvorefter brugen af lapis lazuli forsvinder og derfor ingen rolle spiller

i gotikkens kalkmalerier (ca. 1250-1400), der, i modsætning til de romanske kalkmalerier, er malet på hvid baggrund. Hvorfor dette sker er omdiskuteret, måske skyldtes det, at den mørkeblå farve (lapis lazuli) ganske enkelt blev erstattet af den billigere og lysere blå, azurit, fordi datidens handelsruter fra de afghanske miner til Nordeuropa ændredes, og fordi importen af lapis lazuli stoppede og derfor ikke blev brugt i de gotiske kalkmalerier herhjemme.

Også i den italienske renæssances spirende verdslige malerkunst efterspurgt malere som Giotto (1267-1337) og Fra Angelico (1387-1455) lapis lazuli til deres billeder, og senere vandrede brugen af det kostbare farvepigment også ind i det nordeuropæiske maleri, hvor blandt andet den hollandske maler Johannes Vermeer van Delft (1632-75) i sit berømte maleri *Mælkepigen* (ca. 1657-58) malede hendes blå forklæde med netop lapis lazuli. Det samme

Kong Louis IX rådgiver kronprinsen Louis of Guyenne. Bogmaleri fra Gesta sancti Ludovici et regis Philippi. British Library. Public Domain. Wikimedia Commons. Purpur, dvs. rødlilla, var kejserne i det gamle Roms farve. Den yderst kostbare farve purpur blev symbolet på imperiets herskeres magt og autoritet. Først i den europæiske middelalder blev blå den franske konges farve, hvorefter farvens betydning voksede ligesom ikke mindst efterspørgslen på lapis lazuli, når kun det bedste var godt nok.

Måløv-Madonnaen. Romansk kalkmaleri i Måløv Kirke fra ca. 1150-75. Det er et af de få danske kalkmalerier med uforvansket byzantinsk indflydelse. Læg mærke til baggrundsfarven, som højst sandsynligt er malet med lapis lazuli, hvilket kendetegner de romanske kalkmalerier. Foto af forfatteren.

gælder et andet af Vermeers berømte malerier, nemlig *Pige med perleørering* fra 1665, hvor pigens hovedtørklæde er malet med lapis lazuli. Faktisk er der ingen andre malere på Vermeers tid i 1600-tallet, der anvender så store mængder af det dengang ekstremt kostbare lapis lazuli pigment i stedet for det mere almindelige og billigere azurit. Meget tyder desuden på, at Vermeers i øvrigt perfektionistiske

Den hollandske maler Johannes Vermeer van Delft er en meget eksklusiv maler, både hvad angår antallet af malerier og materialer. Han malede kun få, men benyttede også kostbare farver, bl.a. ultramarin til "Mælkepigen"s forklæde. Rijksmuseum, Amsterdam. Foto af forfatteren.

tilgang til maleriet betød, at han i modsætning til mange andre samtidige malere sandsynligvis selv blandede revet eller knust lapis lazuli med olie for at sikre præcis den kvalitet, han var på jagt efter. Hans udstrakte brug af den dyre ultramarine farve taler for det. Først i 1826, længe efter Vermeers død, blev det muligt at skabe ultramarin på kunstig vis.

Novalis hører til romantikkens superhelte. Han hed egentlig Friedrich von Hardenberg og døde af tuberkulose blot 28 år gammel. Inden da havde han studeret jura og beskæftiget sig med bjergværksdrift, geologi og matematik, og han sikrede sit eftermæle med værkerne "Hymner til natten" og "Heinrich von Ofterdingen", hvor poesiens blå blomst optræder.

Poesiens blå blomst

Den blå farve spiller også en hovedrolle i den helt igennem fantastiske, men ufuldendte roman Heinrich von Ofterdingen (udgivet posthumt 1802). I romanen skriver Novalis (1772-1801) om den blå blomst, som Heinrichs far har drømt, at han under en vandring har fundet. Ledsageren siger i drømmen til faderen:

Hvis du på sankt hans dag kommer igen hen imod aften og beder Gud hjerteligt om forståelse af denne drøm, så vil du få den højeste jordiske skæbne; så læg kun mærke til en lille, blå blomst, som du vil finde heroppe; pluk den og overgiv dig derpå ydmygt til den himmelske førelse.

Faderen fortsætter derefter i egne ord:

Jeg var derpå i drømmen mellem de herligste skikkelser og mennesker, og uendelige tider svævede forbi mine øjne med mangfoldige forandringer. Min tunge var ligesom løs, og hvad jeg sagde klang som musik. Derpå blev alt igen mørkt og snævert og almindeligt.

Den blå blomst forvandles hos Novalis fra en konkret blomst (i en drøm og i en bog ganske vist) til et symbol på, at

Otto Frello illustrerede bogen *Ædelstene i farver*, og i den sammenhæng fik han lejlighed til at studere lapis lazuli i form af rå sten, smykker og historie. Som tegner kendte han naturligvis også farven ultramarin – som traditionelt fremstilledes af lapis lazuli.

forklarelsen eller selve livets mening pludseligt åbenbarer sig, som det sker for Heinrich, da han møder Mathilde. Senere i romantikken blev den blå blomst symbolet på selve poesien.

Hvorvidt Otto Frellos *Den blå kugle* er malet med lapis lazuli eller ultramarin er ukendt, men sikkert er det, at Frello havde styr på farvelæren. Han kendte historien om lapis lazuli, således illustrerede han i 1972 Ove Dragsteds bog *Ædelstene i farver*, hvor han tegnede en god håndfuld tegninger af lapis lazuli-stenen. Frello kendte helt sikkert også til poesiens blå blomst, men kendte han også historien om *den blå kugle*?

Interiør fra den rigt udsmykkede Horsens Klosterkirke. Emblemerne stammer fra 1738 og blev udført af Mogens Christian Thrane. Foto af forfatteren.

Den blå kugle i religion og æstetik

Det viser sig nemlig, at den blå kugle er en del af den århundredgamle kristne ikonografi, og motivet findes gengivet i flere danske kirker, bl.a. i Horsens Klosterkirke og i Engum Kirke, som ligger lidt nordøst for Vejle. Jeg blev opmærksom på sammenfaldet af blå kugler, fordi jeg læste litteraturprofessor emeritus Erik A. Nielsens seneste bog *Gådetale* (2018), som netop beskæftiger sig med disse billeder eller emblemer, som de kaldes i fagsproget. Emblemerne rummer mange forskellige mere eller mindre tilgængelige billeder, der som regel er forsynet med en ledsagetekst eller et

Engum Kirke interiør. Kirken er en af de flotte "emblem-kirker". Emblemerne stammer fra 1769 og blev udført af Henrik Møller. Foto af forfatteren.

To emblemer fra henholdsvis Nørup Kirke og Sortebrødre Kirke i Viborg. Det første er fra Nørup Kirke: "Her i verden mange ting, giver Hiertet Tornesting", hvor Mogens Christian Thrane har udført en slags konkret poesi og malet et hjerte gennemboret af en tornebusk. Det andet er fra Sortebrødre Kirke: "Alting har sin tid", og det kan der jo være noget om. Citatet stammer fra Prædikerens bog og forestiller et hjerte gennemboret af pile og sværd. Det er udført af Mogens Christian Thrane i 1734-36. Måske har Otto Frello kendt til emblemmalerierne og været inspireret af dem, men vi ved det ikke. Fotos af forfatteren.

skriftsted, der kaster lys over billedet. Emblemerne indgår i en gammel billedtradition, som i Danmark især kom til at spille en rolle i 1700-tallet, og Nielsen har utvivlsomt ret i, at de skal opfattes som små gåder eller gådetale i form af små illustrationer med skriftsteder fra Biblen, hvis funktion bestod i at få menigheden til at meditere over en kort kristen sentens, når den alligevel sad i kirken.

Disse i almindelighed upåagtede kunststykker findes – udover i de allerede nævnte kirker – i flere kirker, hvor Sortebrødre Kirke i Viborg og Nørup Kirke mellem Vejle og Billund også bør nævnes. Emblemerne er små smukke billeder, der ikke er lavet af tidens allerdygtigste malere, men i en mere jævn og folkelig stil. Undertiden er emblemerne let forståelige allegorier, andre gange er de mere gådefulde, men får man først øjnene op for dem, åbner de sig og bliver interessante.

Flere af motiverne går igen, og den blå kugle optræder tre steder, nemlig i Sortebrødre Kirke i Viborg, Klosterkirken i Horsens og i Engum Kirke. I Viborg lyder den kryptiske(?) ledsagetekst: "De som bruge Verden misbruge den icke", mens motivet i Horsens og Engum kirker er forsynet med denne ledsagetekst: "Det mindste rører jorden, om du oplyst er vorden", og netop kuglen udmærker sig jo ved, at den som geometrisk figur hviler på den mindst mulige flade. Anbragt i kirkerummet gør man sikkert klokest i at tolke den blå kugle ind i en kristen kontekst, og den kan måske udlægges sådan, at vi skal rette opmærksomheden mod det evige og uforanderlige eller slet og ret Gud. I Engum Kirke er motivet yderligere forsynet med

Emblem med den blå kugle i Sortebrødre Kirke i Viborg. Ledsageteksten læser: "De som bruge Verden misbruge den icke". Foto af forfatteren.

Emblem med den blå kugle i Engum Kirke. Ledsageteksten læser: "Det mindste rører jorden, om du oplyst er vorden". Foto af forfatteren.

Emblem med den blå kugle i Horsens Klosterkirke. Ledsageteksten læser: "Det mindste rører jorden, om du oplyst er vorden". Foto af forfatteren.

Interiør fra Otto Frellos hjem i Brolæggerstræde 2. Både den lange trappeopgang og stuerne vidnede om Frellos passion for gamle kobberstik. Ingen tvivl om, at Frello var fascineret af de gamle kobberstikkeres høje tekniske standarder. Blandt de gamle kobberstik kan Frello være stødt på kuglen fra Johann Arendts bøger, men vi ved det ikke. Foto: Niels A. Hansen.

en sentens, der fint understreger det første: "Tragter efter de ting, som er oven til". Dette citat er hentet i Paulus' brev til Kolossenserne, og det er en variant af Matthæus Evangeliet: "Saml jer skatte i himlen, hvor hverken møl eller rust fortærer, og hvor tyve ikke bryder ind og stjæler. For hvor din skat er, dér vil også dit hjerte være" (kapitel 6, vers 19-22). Den sande kristne skal rette sin opmærksomhed mod det evige og uforanderlige og bort fra det timelige.

Det er usikkert, hvorvidt Frello var bekendt med motivets dybere symbolik, men at han var velbevandret i kristen ikonografi forekommer til gengæld ret sikkert. Måske har han set motivet i en af de nævnte kirker, eller også har han kendt det fra gamle kobberstik, som han interesserede sig for, og som han havde en stor samling af på væggene i hjemmet på Brolæggerstræde i København.

Kuglemotivet findes nemlig som kobberstik og er gengivet i bogen "Vier Bücher von wahrem Christenthumb" (Fire bøger om den sande kristendom) skrevet 1605-10. Bøgerne er forfattet af den tyske lutherske teolog og mystiker, Johann Arendt (1555-1621). Arendts skrifter er af åndelig og mystisk observans og bl.a. andet inspireret af en ældre tysk mystiker, Johannes Tauler (ca. 1300-1361). Det mystiske ved Arendts tanker lå bl.a. i forestillingen om foreningen mellem den troende og Kristus, dvs. en inderliggørelse og en overbevisning om, at Kristus ikke alene genopstod fra de døde, men faktisk lever i de kristne. Denne opfattelse fik senere stor indflydelse på katolsk og protestantisk spiritualitet, og han anses for en forløber for pietismen, der netop spillede en vigtig rolle i dansk åndsliv i 1700-tallet, da emblemerne i Viborg og omkring Horsens og Vejle blev til. Den "sande" kristendom er ifølge Arendt af åndelig art, og han lægger sig således også i forlængelse af nok en berømt kættersk mystiker, nemlig Mester Eckehart (1260-1328), der pådrog sig inkquisitionens vrede og blev anklaget for kætteri, men døde inden retssagen mod ham var afsluttet. Eckehart lagde ligeledes vægt på, at sand kristendom ikke handlede om den historiske Jesus, men at det var Guds ord, der fødtes i menneskesjælen. Og i videre

"Das mindeste rührt die Erde" kobberstik fra den tyske teolog og mystiker Johann Arendts bøger. Måske har Frello kendt til dette kobberstik fra "Vier Bücher von wahrem Christenthumb" fra begyndelsen af 1600-tallet.

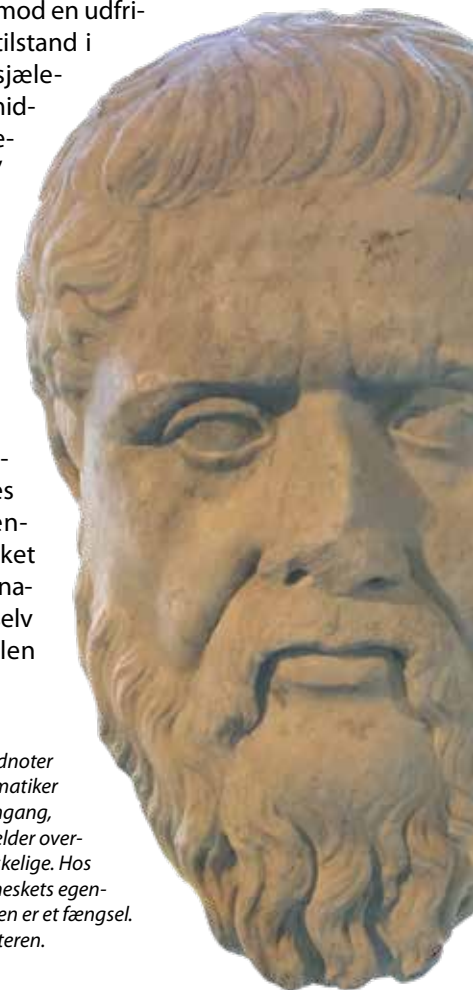
forstand trækkes trådene fra Arendt og den blå kugle helt tilbage til Johannes Evangeliet.

Som billede eller symbol repræsenterer den blå kugle, som den fremtræder i kirkerne i Horsens og Engum, også en grundtanke om, at det immaterielle eller det åndelige er "finere" end det jordiske. Det er en hovedtanke i mange religioner og har årtusinder på bagen. Det kan måske lyde mærkeligt i moderne ører, for hvorfor skulle det ene være bedre end det andet? Men en forklaring må være, at mennesket altid har længtes efter og søgt det uforanderlige og evige som et modsvar til forgængeligheden, lavheden og lidelse og død, som vi oplever omkring os hele tiden, og som altid har fornærmet mennesket. Tanken kan nå det perfekte, mens kroppen aldrig vil kunne være andet end en bleg efterligning. Derfor er det ædleste i mennesket af åndelig observans.

Den blå kugle filosofisk set

Denne tanke er fuldt udfoldet i græsk filosofi, hvor ikke mindst Platon er repræsentant for en lignende anti-materiel tænkning, som også kom til at spille en vigtig rolle i kristendommen. Også Platon ville have kunnet tilslutte sig den blå kugles symbolik, hvis han var blevet præsenteret for den. I Platons dialog Phaidon beskrives den fysiske krop nemlig som et fængsel, og hele den jordiske tilværelse som en stræben imod en udfrielse fra denne slaveagtige tilstand i retning af en rent åndelig/sjælelig tilstand. Dette kræver imidlertid høj grad af åndelig træning, og det er kun "ægte" filosoffer som fx Sokrates beskåret efter døden at nå det punkt, hvor sjælen er helt frigjort fra den biologiske krops forgængelighed. Denne tilstand rummer derfor den ultimative frihed, og den vil altid være det mest efterstræbellesværdige. Det er, ligeledes ifølge Platon, i kraft af menneskets fornuft, at mennesket kan hæve sig over den vilde natur og sætte sig ud over sig selv og sine fysiske behov. Kuglen

Platon. Den europæiske filosofi er fodnoter til Platon, sagde den engelske matematiker og filosof Alfred North Whitehead engang, og helt forkert er det ikke, når det gælder overvejelser omkring det alment menneskelige. Hos Platon udfoldes tanken om, at menneskets egentlige tilstand er åndelig, mens kroppen er et fængsel. Glyptothek, München. Foto af forfatteren.

bliver derfor et symbol på menneskets stræben efter at finde tilværelsens sikre og uforgængelige grund, hvorpå alt andet kan bygges. Dog med den lille forskel, at den blå kugle hos Platon nok ville svæve frit i luften.

Det er en i virkeligheden optimistisk tanke på en ofte mørk baggrund. Det er også en tanke, som gennem de seneste århundreder har været under massivt pres fra religionskritik og almindelig videnskabelig skepsis. I nyere tid er optimismen blevet afløst af tvivl, som er blevet det moderne menneskes faste følgesvend og til tider i en sådan grad, at den dybere mening bag ledsageteksterne til den blå kugle i Horsens og Engum: "Det mindste rører jorden, om du oplyst er vorden" og "Tragte efter de ting, der ere oven til", for alvor er blevet gådetale for de fleste. Hvad skal et moderne menneske stille op med sådanne udsagn? Er det ikke blot religiøse fantastier, der hører til på historiens mødding?

Dette spørgsmål optog også den tyske filosof Arthur Schopenhauer (1788-1860), og han var tilbøjelig til at kaste de gamle forestillinger om et hinsides på møddingen. Schopenhauers filosofi har haft meget stor indflydelse på vestlig tænkning frem til i dag, og den er karakteriseret ved sin dybe pessimisme og totale mangel på illusioner. I dette pessimistiske livssyn fandt han dog tre undtagelser, som var af henholdsvis asketisk, etisk og æstetisk art. For Schopenhauer var disse tre undtagelser fra menneskets umættelige begær, som for ham var den uendelige kilde til lidelse. I den kunstneriske, uinteresserede, dvs. uegennyttige, betragten af et kunstværk i form af musik (som Schopenhauer satte højest) eller maleri kan mennesket for en kort stund frigøres fra sin afhængighed af den blinde vilje, og derved kortvarigt fra sit begær. Et beskedent lys i mørket for det moderne menneske, kan man sige. Kunsten finder nåde for den ellers nådesløse Schopenhauer, og "ægte" kunst er et medium, hvor ånden eller inspirationen kan løfte sig udover det hverdagsagtige, hvor mennesket kan nå det grænseløse eller den ultimative frihed fra tilværelsens barske realiteter. Om Schopenhauer i et kort øjeblik ville kunne have oplevet et sådant momentant øjeblik af

selvforglemmelse og et brus af frihed ved at betragte Otto Frellos "Den blå kugle" er uvist. Og var Schopenhauer selv offer for en illusion, når han fremhævede kunstens afgørende betydning for mennesket?

Det var dog i 1600-tallet og i barokken, at den blå kugle blev taget op som et symbol på den spirituelle side af kristendommen, jf. illustrationen til Johann Arendts bog. At Frello også var glad for barokken, er ligeledes en kendt sag, hvilket bl.a. fremgår af mange af hans malerier, hvor han genoptog nogle af barokkens lege med illusioner og referencer. Og måske er der ligefrem en forbindelse mellem motiverne. Altså at Frello har kendt det gamle motiv og på sædvanlig vis har modificeret, mystificeret og moderniseret motivet, som så blev til maleriet *Den blå kugle*. På samme

Otto Frellos maleri *Trappen* fra 1992.

Otto Frellos maleri Stormvejret fra 1990.

måde har han med *Stormvejret* fra 1990 modificeret og mystificeret P.S. Krøyers gamle motiv: *Sommeraften ved Skagen Sønderstrand* (1893), så hvorfor skulle det egentlig ikke også været tilfældet med den *Den blå kugle*? For at det ikke skal være løgn, har Frello jo selv lavet en reference til sin egen blå kugle i maleriet *Trappen* fra 1992! Måske er det derfor i virkeligheden en dobbeltreference? Og ikke nok med det, netop *Trappen* rummer faktisk også en reference til *Stormvejret*, idet trolden fra sidstnævnte også optræder i *Trappen*.

Blå kugle eller blå blomst?

Mens jeg har stået foran maleriet og set på det, er den grå novemberdag udenfor pludselig gået på hæld. Association afløste association fra Silkevejens handelskaravaner, bymurene i Babylon til de franske katedraler. Og Johann Arendt, Platon og Schopenhauer har igen forladt lokalet. Den blå kugle, som en overgang svævede i rummet, ligger igen i mylderet af detaljer og ser lige mystisk ud. Den er stadig fyldt med historier og stadig lige gådefuld. Havde Schopenhauer alligevel ret?

Som den blå blomst er Otto Frellos blå kugle måske selv et symbol, en kode uden et fuldstændigt entydigt indhold? Blomst- eller kuglesymbolet rummer flere forskelle, for hvor blomsten indgår i et organisk udviklingsforløb, hvor den lever, bestøves, sætter frø, visner og dør, repræsenterer kuglen det uorganiske, det platoniske, det harmoniske, men også det evige og det perfekte i sig selv hvilende. Har Frello med sit maleri af den blå kugle skabt sit eget symbol på netop det i virkeligheden mystiske fænomen, der sætter gang i fantasien, og lader meningen åbenbare sig. Det, som man i mangel af bedre kunne kalde inspiration? Nu er der bare det ved det, at Frello altid selv sagde, at han ikke vidste, hvad inspiration var, og at han derfor aldrig var inspireret. Men det, tror jeg nu, var løgn.

John V. Jensen kan kontaktes på jjv@vardemuseum.dk

Forfatteren vil gerne takke Ove Petersen for inspiration og kritik.

Litteratur og inspiration

Ove Dragsted: *Ædelstene i farver. Smykkestene og lykkestene*. Farveplancher og tekstillustrationer af Otto Frello. København 1972.

Den Store Danske Encyklopædi. København 1994-2006.

Ulla Haastrup & Robert Egevang (red.): *Danske Kalkmalerier – Romansk tid 1080-1175*. København 1986.

Ulla Haastrup & Robert Egevang (red.): *Danske kalkmalerier – Senromansk tid 1175-1275*. København 1987.

Ulla Haastrup & Robert Egevang (red.): *Danske kalkmalerier – Tidlig gotik 1275-1375*. København 1989.

Erik A. Nielsen: *Gådetale. Emblemer, symbolik, spejle*. Billed-Sprog IV. København 2018.

Novalis (Freiherr von Hardenberg, G.P.F.): *Heinrich von Ofterdingen*. Odense 1998.

Platon: *Phaidon*. Samlede værker i ny oversættelse. København 2009.

Arthur Schopenhauer: *Verden som vilje og forestilling*. København 2005.